

Г.В. Утешева

*Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту ім. акад. В. Лазаряна*

**ФОРМУВАННЯ «РОЗУМНИХ РОЗВАГ» ГОРОДЯН
НА МЕЖІ XIX – XX ст.
(КАТЕРИНОСЛАВСЬКА КОМІСІЯ НАРОДНИХ ЧИТАНЬ)**

Висвітлено історію виникнення Катеринославської Комісії народних читань. Проаналізовано просвітницьку діяльність КНЧ наприкінці XIX ст.: загальнодоступні читання для народу, популярні наукові лекції, літературно-музичні вечори, вистави.

Історія освіти в Катеринославі у пореформений період деякою мірою висвітлена в історико-краєзнавчій літературі. Першими дослідниками були викладачі, члени статистичних комітетів, наукових товариств Г. Донцов, Ф. Локоть, С. Тимошенко, А. Чернов, в нарисах яких, як правило, розглядалася історія навчальних закладів від часів заснування до ювілейної дати [9; 17; 31; 46;].

Продовжилися дослідження освіти і за радянських часів. Серед загальних робіт треба передусім назвати працю Д.І. Яворницького «История города Екатеринослава», М.О. Шатрова «Город на трех холмах», енциклопедичні видання, ювілейну книгу «Дніпропетровську – 200» [7; 47; 49]. Після 1991 р. у вітчизняній історіографії виникає потреба переосмислення відомих фактів, спроба їх характеристики без ідеологічного навантаження. Принцип тісного зв'язку розробок історії Катеринослава з ювілейними урочистостями, наявний на всіх етапах розвитку історіографії міста, давався взнаки і тут – до появи загальних оглядів з історії міста спонукала чергова знаменна дата. У 2001 р. були створені нариси «Дніпропетровськ: віхи історії», а останньою спробою висвітлити процес формування та розвитку Дніпропетровська з найдавніших часів до сьогодення стала монографія за редакцією А.Г. Болебруха «Історія міста Дніпропетровська» [6; 14]. В контексті цього дослідження на увагу заслуговують ті її розділи, які присвячені пореформеному Катеринославу, написані В.І. Лазебник. Автор характеризує стан освіти у Катеринославі зазначеного періоду, при цьому лише згадуючи історію заснування Катеринославської комісії народних читань. Історико-меморіаль-

ний напрямок, будівництво перших навчальних закладів Катеринослава продовжує В.С. Старостін у монографії «Столиця степового краю. Дніпропетровськ. Нариси з історії міста» [29].

Більшість робіт з історії освіти відноситься до так званого жанру «малих форм.» Саме на рівні статей та узагальнюючих монографій з використанням нових архівних матеріалів і документів відбувається опрацювання раніше занедбаних питань. Суттєвим внеском у вивчення проблеми є публікації сучасних дослідників К.А. Когтянця, Т.Д. Липовської, Ю.А. Лопатіна, В.Д. Мирончука, А. Фоменко, М.П. Чабана, Г.К. Швидько, які розглядають історію навчальних закладів міста, проблеми жіночої освіти в Катеринославі, вивчають діяльність церковної школи в регіоні, надають інформацію, про заходи земства в галузі народної освіти [15, с. 53–57; 18, с. 72–74; 19, с. 277–282; 20, с. 66–71; 32, с. 4; 42, с. 20–23; 43, с. 12–15; 45, с. 18–21; 48, с. 5–15].

Попри це такий аспект як поява системи позашкільної освіти дорослого населення в Катеринославі в другій половині XIX — на початку XX ст. все ще залишається недостатньо досліджений. Хоча відносно інших регіонів України подібні дослідження вже розпочато в монографіях Л.П. Вовк, І.А. Добрянського, В.В. Постолатій, в яких розкриваються питання позашкільної освіти дорослих та громадської ініціативи у зазначений період [3; 4; 8]. Однією з перших спроб розглянути це питання за матеріалами Катеринослава є стаття О.І. Журби у збірнику «Історія і культура Придніпров'я» [12, с. 177–186], де автор, досліджуючи лекційну діяльність Катеринославської «Просвіти», в тому числі наголошував на необхідності ширшого вивчення проблеми формування міського середовища.

Становлення освіти дорослого населення відбувалось завдяки безкорисливій діяльності прогресивної громадськості, об'єднаної у різні освітні товариства, комітети, комісії. Мережа позашкільної освіти складалася з недільних шкіл, вечірніх та повторних класів, народних бібліотек і народних читань. У малограмотній Російській імперії суспільні читання вголос були досить розповсюдженим і популярним явищем. Ще на початку 60-х рр. XIX ст. у Києві, Харкові та Полтаві почали проводитися народні читання. Але в умовах тиску на все українське вони були заборонені й припинили існування. Лише під впливом громадськості уряд у 1876 р. дав дозвіл на відновлення народних читань у губернських містах, у 1888 р. — у селах і в 1894 р. — у повітових містах, фабричних і заводських селищах [16, с. 534]. При місцевих товариствах грамотності, тверезості, земських установах почали працювати спеціальні комісії, які

займалися організацією читань для народу, добором відповідної літератури та ілюстрацій. Лекційна діяльність ставала одним з типів культурних модерних практик губернських міст, яка набула поширення і популярності, стала невід'ємною частиною міського культурного пейзажу. Зростання актуальності такої комунікації, набуття нею масового характеру пов'язане з вибуховим підвищенням професійно-освітніх, культурних стандартів, що було викликано процесами індустріалізації, засвоєнням незвичних форм соціального, економічного, побутово-повсякденного життя властивих модерному урбанізованому суспільству. [12, с. 178]

На межі XIX—XX ст. Катеринослав впевнено набував ознак сучасного міста, в якому формувався «громадянин модерного міста». Бурхливий розвиток промисловості, комунікацій, міських зручностей, поява цілої мережі різнопрофільних навчальних закладів, в тому числі виникнення жіночих гімназій, — все це наближало місто до високих зразків столиць. Такі глобальні зміни вимагали від населення знань і навичок у нових реаліях, вироблення і освоєння нових моделей поведінки. Культура міста кінця XIX — початку XX ст. передбачала «...диалогический контекст в отношении «человек-город». В этом смысле культура Города — не просто совокупность парковых или архитектурных ансамблей, памятных мест или коллективных зрелищ и отдыха ..., но и возможность гармонического вхождения человека в городское пространство, пронизанное общекультурной и личностной памятью» [30, с.10]. Отримувати важливу інформацію шляхом систематичного навчання в освітніх закладах основна частина міщан другої половини XIX — початку XX ст. не мала змоги. Тому лекційна робота в цей час почала виконувати у Катеринославі різноманітні і важливі соціальні функції: освітньо-інформаційної компенсації для тих груп, які лише починали адаптуватися у незвичному міському середовищі; підвищення кваліфікації для більш освічених категорій; ідейної та духовно-естетичної орієнтації населення в перехідний, переломний період зміни традиційних і засвоєння модерних міських форм життя. Однією з перших почала проводити лекційну роботу в місті Катеринославська Комісія народних читань (далі КНЧ), на історії виникнення якої необхідно коротко зупинитися.

Восени 1882 р. у Катеринославі виник невеликий гурток людей, більшою частиною викладачі, які поставили перед собою мету: «служить во благо меньшей братии своей через открытие народных чтений, где бы бедным людям, и в особенности неграмотным, во дни воскресные и

праздничные, свободные от труда физического, — можно было дать полезное знание для ума и сердца...» [28, с. 2]. Для винайдення коштів на придбання картин, ліхтаря та інших пристосувань Ф.М. Попов організував ряд публічних лекцій, в яких брали участь М.А. Андріївський, який читав стародавню літературу, Ф.М. Попов — з астрономії та І.Я. Акінфієв — з біології та вчення І.І. Мечникова. Лекції дали прибутку 150 крб. [14, с. 167]. А 13 лютого 1883 р. з ініціативи П.І. Павленко, І.Ф. Шраменко, І.В. Мацкова на підставі «Правил для устройства чтений в губернских городах», затверджених 24 грудня 1876 р., розпочала свою діяльність «Комісія народних читань», першим головою якої став В.К. Зозулін. [14, с. 167]. Деякий час вона була складовою частиною «Общества попечения о женском образовании» і розташовувалась у приміщенні трикласного міського училища. З початком 1884 р. лекції перенесли до приміщення Безкоштовної жіночої школи [29, с. 194]. У кінці четвертого року з дня відкриття, не маючи свого приміщення, достатніх коштів для існування, комісія ледь-ледь трималась тільки на ініціативі декількох людей. У цей сезон ніякі об'яви щодо читань не вивішувались. Малочисельна, але постійна публіка — 60—70, а то й 40—30 осіб, у сутінках недільного дня приходила після початку сезону читань сама [1, с. 2].

У 1887—1889 рр. у діяльності КНЧ жваву участь бере помітна в місті особа — М.М. Владіміров. За його ініціативою Комісія, окрім звичайних читань, влаштовувала пояснення картин на Соборній та Острожній площах, де збиралося від 3 до 8 тис. осіб, два багатолюдних безкоштовних читання в театрі, в навчальному закладі міста, два читання для маленьких дітей [1, с. 3].

Протягом 1883—1893 рр. у народних читаннях брали участь такі особи: а) постійно — Дуров у 1883 р., Попов у 1884—1885 рр., Церпицький 1886—1887 рр., Акинфієва 1887—1893 рр., Михайлова 1891—1892 рр., Борзаковський з 1891 р., Бродницький з 1892 р., Мацков 1883—1887 рр., Шраменко 1883—1891 рр., Павленко 1883—1893 рр.; б) досить часто — Корольков 1883—1885 рр., Попов 1886—1887 рр., Церпицький 1885 р., Подосинніков 1891 р., Берзаковський 1890 р., Остерман 1891 р., Алдирєв 1890—1892 рр., Гололобов з 1892 р. [1, с. 2].

Але проблема нестачі читців залишалась й взагалі відчувалось хитке становище самого закладу. У зв'язку з чим в листопаді 1889 р. комісія упорядковувала правила. Сутність їх полягала у тому, що кожний, хто сплачував по одному карбованцю на рік, вважався членом КНЧ нарівні з іншими членами «Общества попечительства о женском образовании».

По затвердженні статуту штат почав швидко зростати. У липні 1893 р. кількість членів складала 231 особу, а у 1894 р. — 320 осіб з числа дворян, купецтва, міщанства, чиновництва, інтелігенції [41, с. 3; 14, с. 167]. Очолив комісію С.А. Бродницький — голова Катеринославської повітової земської управи, гласний міської думи, поважний і активний громадський діяч, який мав неабиякі здібності у читанні і віршуванні. [14, с. 167].

Збільшувалась чисельність відвідувачів народних читань. З 1883 р. по 1893 р. відома загальна кількість слухачів: на 191 читанні було 22445 осіб, на 4 безкоштовних, які проводились на площах міста, — 2400 осіб, на 7 у театрі — 5087 осіб. Усього за перше десятиріччя відбулось 202 читання для 51232 осіб. [1, с. 2]. Відвідувачі звичайних лекцій підраховувались за виданими платними квитками, але на кожний захід допускалась і певна кількість безкоштовних. Таким чином, на 202 читання середня цифра слухачів на кожне відвідування дорівнювала 257 осіб. Члени Катеринославської КНЧ порівнювали цифрові дані з подібними в інших містах за те ж саме десятиліття, в результаті чого виявилось, що в Одесі на 479 читаннях було 199080 осіб або в середньому 415 осіб на кожне відвідування, в Києві на 228 читаннях було 57110 осіб, та середнє — 253 особи [41, с. 3].

Отже, як по кількості читань, так і відвідувачів (у середньому) Катеринославська КНЧ наближалась до Київської. Що стосується Одеси, то наведені цифри вдвічі більше тому, що в цьому місті лекції для народу проводились в трьох аудиторіях, які могли розмішувати до 700 осіб.

Бажаючих потрапити на читання з кожним сезоном Катеринославської КНЧ з'являлось незрівнянно більше, ніж могла зібрати аудиторія Безкоштовної жіночої школи, де проводились народні лекції в 1883—1890 рр. В залі трьохкласного міського училища ледве уміщувалось 175 осіб і 225 осіб стоячи.

За ініціативи П.А. Буланже та з дозволу начальника Катеринославської залізниці 20 грудня 1892 р. КНЧ відкрила своє відділення у залізничному училищі біля вокзалу. Зал тут був розрахований тільки на 200 осіб. «Однако желание попасть на чтение было на столько большим, — згадував сучасник подій, — что, когда, входные двери училища были закрыты, то оставшиеся обступили все окна, а вновь прибывшие постоянно стучали и буквально ломались в двери...» [11, с. 2]. Слухачами були майже виключно службовці залізниці або їх сім'ї.

За наказом губернатора з 12 грудня 1892 р. по неділях лекції для народу проводились також у «ночлежном доме». Тут умови були зовсім інші. Лектор не запрошував до своєї аудиторії, а сам приходив до слухачів,

оскільки відвідувачі цього закладу, мабуть, не пішли б на читання, якщо б вони проводились в іншому місці. Тут майже всі були бідняками, які кожний день зазнавали злиднів та горя, яких більше всього цікавило питання про шматок хліба. Рівень освіти тут був різноманітний, в жодній аудиторії такого неможливо було побачити. «Наряду с людьми работающими, и достаточно благообразными, которые попали в нужду случайно, — згадував один з членів КНЧ, — мы можем встретить спившихся иногда грамотеев и мастеров на все руки, спустившихся до последнего уровня; можно увидеть и нищих, которые собирают подаяния...» [11, с. 2].

Звертаючись до змісту народних читань, можна побачити, що читці вимушені були щорічно повторюватись, тому що у Комісії зберігався невеличкий запас картин до «чарівного ліхтаря». Протягом перших 7-8 років КНЧ виписувала картини з Одеси, Харкова, Києва, а також зверталась до місцевих навчальних закладів — гімназії та реального училища. Тільки в кінці 1893 р. в її розпорядженні знаходилося вже 536 картин, із яких складалось десь 40 читань [1, с. 3].

Відомо, що у 1901 р. КНЧ, крім улаштування у себе лекцій, допомагла іншим народним аудиторіям — надавала їм безкоштовно картини та ліхтар.

У перше десятиріччя КНЧ було прочитано творів: із літератури — 40, історії Росії — 36, релігійно-морального змісту — 34, з прикладних наук: природнича історія, медицина — 31 та багато інших [1, с. 3].

Публіка із задоволенням відвідувала читання таких творів, як «Тарас Бульба», «Полтава», «Капитанская дочка», «Иоан Дамаскин», «Кавказский пленник». Комісія намагалась зацікавити народ найвидатнішими історичними ювілеями сезону. Багатолюдними були читання з приводу 100-річного ювілею Катеринослава, 900-річчя Хрещення Русі, катастрофи на станції «Борки», 50 років з дня смерті О.С. Пушкіна, М.Ю. Лермонтова, О.В. Кольцова. Народного слухача приваблювали лекції про історичних осіб — царів, полководців, героїв воєн, ватажків повстань, а також історія воєн, особливо опис героїчних подвигів руських солдат. З цієї тематики лектори КНЧ читали брошури: «О севастопольцах», «О Суворове», «О Владимире Святом», «О Петре Великом», «О удивительном спасении Их Императорского Величества» та інші. Багато людей збиралось на природничо-історичних читаннях, під час яких демонструвались деякі експерименти. (Наприклад, на лекціях «О грозе», «О тепле и воздухе») [1, с. 3]. На початку ХХ ст., поряд із читаннями з російської історії, фізики, хімії, біології, геології багатолюдними стають публічні лекції з правознавства [24, с. 88].

Читання релігійно-морального змісту «События из Священной истории и о Святой земле», «О Николае Чудотворце», «О рождении Иисуса Христа», «О последних днях Спасителя» та інші проходили, головним чином, під час Великого Посту або напередодні Різдва Христового. Відвідували їх літні люди і найчастіше ці лекції були безкоштовні та проводились у «ночлежном доме». Вели такі читання священик Покровської церкви Б. Михайличенко, отець Олексій Василенко, а також директор народного училища А.І. Малевинський, та члени-розпорядники КНЧ Я.Є. Гололобов, М.І. Павленко, В.І. Романовський [1, с. 3; 37, с. 1; 38, с. 1].

Мешканцям притулку найбільш запам'ятались бесіди отця Олексія Василенка. Він, як дуже досвідчений лектор КНЧ, вживав оригінальні засоби, щоб захопити та зосередити увагу слухачів. Так було і під час читання 20 грудня 1893 р. «Он прежде усадил слушателей, — згадував сучасник, — сел сам и начал говорить простым языком, выражаясь ясно, точно, оттеняя и усиливая речь там, где особенно хотел привлечь внимание. Рассказывал о Рождестве Девы Марии, о посвящении её в храм, о Благовещении и о Рождестве Христовом. Внимание слушателей мало по малу стало ослабевать, просто от усталости. Вдруг о. Алексей совершенно неожиданно воскликнул: «Слушайте братцы! Давайте выучим те слова, которые провозглашены были ангелами, когда они объявили пастухам о Рождестве Спасителя мира... Через три-четыре минуты большая половина слушателей стройно, дружно и с видимой охотой пела...» [11, с. 2].

Крім загальнодоступних читань для народу, ще у 1884–1885 рр. у середовищі перших членів комісії виникла думка влаштовувати популярні наукові бесіди, які б зацікавили освічену публіку міста. В цьому ж сезоні було проведено шість таких лекцій, збір коштів з яких у кількості 87 карб. було передано у розпорядження «Общества попечения о женском образовании». Лекторами тоді були В.К. Зозулин, який доповів «О важнейших способах приобретения познания», П.С. Козловський — «О сатире Щедрина», «Предостережение», та В.П. Сахоров — «О законах мышления», та дещо про графа О.М. Толстого. У наступному сезоні 1885–1886 рр. планувалося прочитати ще декілька лекцій, але через неутвердження програми читання не відбулись [1, с. 3].

У 1891 р., за прикладом Одеської КНЧ, Катеринославська почала влаштовувати загальнодоступні літературно-музичні вечори, за особливою програмою літературного відділення, затвердженою попечителем Одеського навчального округу. Такі заходи передусім були розраховані

на більш заможну публіку. Плата за вхід підвищувалась до 1 карб. (на звичайних читаннях вхідний квиток коштував 5 коп., а місця на стільцях у 1 та 2 рядах — 25 коп.) [1, с. 3; 10, с. 2].

На цих вечорах читцями, звичайно, з особливим успіхом виступали Алдирєв, Борзаковський, Бродницький, Остерман, Романовський, Шраменко [1, с. 3; 21, с. 2; 22, с. 2; 34, с. 1]. У музичній частині брали участь як професійні артисти, так і аматори, члени КНЧ або учні місцевих навчальних закладів. 8 березня 1892 р. учень одинадцяти років виконав два номери на скрипці [21, с. 2]. На читання 15 березня 1892 р. було запрошено хор учнів Пушкінського приходського училища [22, с. 2]. Запам'яталися музичні номери на кларнеті І.Л. Лазебникова 8 листопада 1892 р. [34, с. 1]. У листопаді 1892 р. на вечорі, присвяченому пам'яті О.В. Кольцова, виступали артисти театральної трупи, оркестр та хор. Спеціально для концерту малювались нові декорації, готувалися костюми. [36, с. 1].

Крім улаштування народних читань, наукових лекцій, музичних вечорів з 1888—1889 рр. Катеринославська КНЧ почала займатися продажем книг для народу. Завдяки А.М. Михайловій ця справа значно розширилась. Комісія займалася розповсюдженням корисних брошур для народу, які видавали члени КНЧ: «О причинах заразительных болезней», «Разные гады», «О насекомоядных птицах» (автор І.Ф. Шраменко) [1, с. 3]. Але постійна відсутність коштів не давала можливості вести справу так, як вона цього потребувала. Гроші необхідно було збирати на спорудження власної будівлі.

Проблема приміщення для Катеринославської КНЧ з кожним сезоном загострювалася. Кореспондент місцевої газети «Екатеринославские губернские ведомости» «Немо» писав: «Чтения организовывались по субботам (после вечерни) для детей-учеников, однако не было возможности оторвать от дверей взрослых рабочих, которые слушали с удовольствием даже «Робинзона» (чтения осуществлялись с помощью маленького волшебного фонаря). Когда же читалось «о дожде и снеге», «громе и молнии» и др., то приходилось буквально давать генеральное сражение, чтоб освободить комнату от наплыва взрослых посетителей, ибо и для детей было мало места: их собиралось так много, что духота в комнате стояла невыносимая, вынуждены постоянно протирать стекло фонаря, которое быстро покрывалось влажностью...» [25, с. 3].

Для дорослого населення лекції проводились у неділю десь о шостій годині вечора. Письменні, які читали оголошення комісії, приходили за півтори-дві годин до початку читання, щоб заздалегідь зайняти місце.

[41, с. 2]. Неодноразово М.С. Копилов надавав для потреб КНЧ приміщення свого театру або цирку. [23, с. 2].

Таким чином, поступово виникла ідея створення фонду для збирання коштів на спорудження власної будівлі. У «храмі знань» для народу планувалось крім читань відкрити народну бібліотеку та читальню, проводити популярні лекції, влаштовувати виставки, а з часом створити постійний музей з тематики гірничо-заводського та технічного виробництва. Члени-разпорядники Катеринославської КНЧ мріяли, що: «...здание может представлять собой то место, то присталище, угол, где работающий, трудящийся человек будет иметь возможность в свободный час усвоить полезные знания, услышать поучительное слово, освежить душу доступной музыкой и пением...» [39, с. 3].

Представники комісії: Бродницький, Акинфієв, Павленко, Алдирев, Акинфієва, Михайлова, Подосинніков, Донцов, Гололобов, Шраменко у 1892 р. звернулись за допомогою до Катеринославської думи. 11 листопада 1892 р. міські гласні постановили відвести КНЧ для спорудження будівлі вільну ділянку землі на Качельній площі, попереду місця Рохліна у кількості 187,20 кв. с. [40, с. 1].

Катеринославська Дума, зваживши, що діяльність КНЧ дуже потрібна і важлива для міста, виділила їй ділянку на пільгових умовах. За триста п'ятдесят сажнів у центрі міста на колишньому Качельному майдані міські гласні призначили чисто символічну платню — сім карбованців на рік [29, с. 194]. Дума надавала також грошову допомогу КНЧ. Так, у 1887—1888 рр. вона асигнувала 125 карб. на придбання хорошого ліхтаря, а у 1890—1893 рр. різночасно внесла до каси 515 карб. [1, с. 2; 2, с. 3]. Кредитне товариство губернського земства пожертвувало 544 карб. [2, с. 3]. Для посилення фонду КНЧ виникла думка надрукувати календар, присвячений Катеринославській губернії [39, с. 1].

Знайти гроші для аудиторії намагався й катеринославський губернатор В.К. Шліппе, який був почесним головою КНЧ. На черговому засіданні членів комісії 12 травня 1893 р. він пообіцяв звернутися до осіб, які користувалися працею робітників, — власників заводів, фабрик, копалень, шахт та ін. [40, с. 1].

КНЧ знайшла чимало співчутливих громадян, які здатні були піти на досить «анекдотичні» пожертви, тільки щоб зібрати кошти на спорудження аудиторії. У травні 1893 р. до редакції «Екатеринославских губернских ведомостей» потрапив лист, в якому автор віддавав у розпорядження КНЧ свою горілку! «Должен я вам сказать, — писав невідомий, — что я не только был не дурак выпить, но и любил этим грешным

делом заниматься. Но недавно я, сказал себе: довольно! А так как в среднем я тратил на водку не менее шести рублей в месяц, то вот эти самые 6 руб. я и позволяю себе отдать комиссии на постройку аудитории, обязуюсь вместе с тем производить таковые взносы ежемесячно впредь до освящения здания аудитории нашей Комиссии народных чтений...» [2, с. 3].

Деякі члени КНЧ підтримували ідею автора листа. І.Я. Акінфієв, починаючи з першого дня після святкування десятиліття існування комісії (13 лютого), наклав на себе 50% збір з усіх своїх задовольень: візник, концерти, частування знайомих та ін. Це давало не менше 50 карб. на рік. Починаючи з 20 травня 1893 р. ще 12 членів КНЧ зобов'язались щомісячно надавати посильну грошову допомогу [2, с. 3]. З приватних осіб постійні пожертви вносили також В.Н. Ковалевський, Є.І. Мессарош, М.С. Кох [1, с. 3]. Під час літературно-музичних вечорів гроші надходили від катеринославського губернатора В.К. Шліппе, поліцеймейстера А.Є. Сакса, Л.І. Чудновського, Л.К. Реймера та ін. [26, с. 3].

Загальними зусиллями 28 серпня 1895 р. в урочистій обстановці відбулося закладання першого каменя нового громадського будинку (тепер вул. Плеханова, 42). Проект Аудиторії безкоштовно склали інженери Л. Бродницький та С. Харманський [29, с. 194]. 27 жовтня 1896 р. будинок освятили і вже ввечері у ньому відбулися перші Народні читання. Відкрили читання лекціями Г. Донцова «О чудесном спасении Августейшей семьи 17 октября 1888 г.» і А. Бродницького «О механике-самоучке Кулибине». Перші читання в новому приміщенні зібрали величезну, навіть за сучасними мірками, кількість слухачів. Близько восьмисот чоловік розмістилося у залі і значно більше народу слухало лекції з вулиці, через спеціально відкриті для цього вікна. Люди зібралися не тільки на лекції, а й для того, щоб роздивитися нову, небачену до цього, громадську будівлю.

Аудиторію народних читань задумали і збудували як справжній палац освіти. Головним її приміщенням була велика лекційна зала в два світла: з партером, балконом і добре обладнаною сценою. До зали примикали два фойє, пов'язані металевими сходами із балконом та цокольным поверхом, який використовувався як службовий — у ньому розміщувався буфет, вбиральні артистів, гардероб та ін. Існувала ще кімната Ради Комісії та невелика бібліотека. В окремій будівлі розміщувалася власна динамо-машина, яка постачала електричне світло — розкіш у Катеринославі 90-х рр. XIX ст. ще майже незнана [29, с. 195].

Але прикрашена колонадою будівля знаходилась досить незручно: далеко від робітничих районів. У кінці XIX ст. не сотнями, а десятками

вимірювалась кількість робітників, які приходили на загальнодоступні лекції. [47, с. 241]. Мабуть, важкувато було після багатогодинного трудового дня відірватися від свого тапчана, розправити натружені плечі та прийти до аудиторії у центр міста.

Наприкінці XIX ст. у місцевій періодиці відмічалось послаблення діяльності КНЧ. У 1899 р. читання проводились у години, не зручні для простих слухачів: «...12-1 часу дня, когда господа собираются только завтракать, а рабочий люд уже обедает» [5, с. 329]. КНЧ не влаштовувало ні загальноосвітні читання, ні загальнодоступні за ціною літературно-музичні вечори, ні народний хор, ні «народні бали». «Единственным полезным начинанием..., — писала «Днепровская молва», — ...были лекции В. В. Лесевича, но этот лектор сам приехал в наш город по собственному почину. О других лекциях ничего не слышно. Распорядительный совет сладко спит после спектаклей Никулина и скоро всё дело перейдёт к другим обществам, а за комиссией останется одно название — «безнародной аудитории» [5, с. 330]. Однією з головних причин, яка призвела до такої ситуації, була нестача грошей, необхідних для проведення різноманітних заходів. Комісія існувала, головним чином, на приватні кошти, та ще вимушена була здавати аудиторію в оренду театру, щоб скоріше заплатити борг за спорудження власної будівлі. Від справ Комісії відійшли не лише лектори, але й засновники та творці, яких змінили люди, для яких фінансовий звіт важив більше просвітницької діяльності для народу.

У 1901 р. діяльність Комісії трохи пожвавилась. В аудиторії КНЧ було проведено 7 читань для дітей і 8 для дорослих. У середньому на кожному народному читанні збиралося десь 480 осіб, а витрати складали 3 карб. 28 коп. Дуже популярними стали загальноосвітні наукові лекції. Протягом 1901/02 навчального року їх відбулось 85. За підрахунками КНЧ, лекції відвідало 42635 слухачів [24, с. 88]. У 1901 р. було поставлено 18 вистав (із них 10 українських). За весь рік було влаштовано тільки два загальнодоступних літературно-музичних вечорів [24, с. 89].

При Аудиторії почала активно працювати бібліотека-читальня. У 1901р. вона мала вже 904 читача, якими було зроблено 13589 відвідувань для обміну книг, та 7140 — для читання у залі. Популярністю користувалися книги белетристичні (72%), потім історичні та біографічні (8%) [24, с. 89].

7 жовтня 1901 р. КНЧ відкрила публічну бібліотеку, до якої за три неповних місяці записалося 272 особи. Додому було видано 3232 екземпляри журналів і газет. Брали, головним чином, белетристику

(67,1%) й книги з правознавства та суспільних наук (7,6%). У кабінеті для читань було зроблено 1720 відвідувань [24, с. 89]. Ці цифри дуже важливі. Треба відмітити, що головним контингентом читачів (десь 60%) були учні міських початкових училищ. У цьому випадку, Комісія доповнювала шкільні бібліотеки міста.

Громадська активність членів КНЧ поживалась під час проведення Шевченківського вечора, присвяченого дню народження поета і повтореного через тиждень. Такої кількості глядачів Аудиторія не бачила від дня свого відкриття. Майже «ніхто з тих, хто працював біля Шевченківського вечора, не розумів, що працює на користь українській народній справі, збуджуючи поміж русифікованої громади міста українську свідомість», — згадував вже багато пізніше Андріан Кашенко [29, с. 196]. Звернула увагу і відразу відреагувала на зацікавленість Катеринославської громадськості українським питанням і влада. У 1902 р. видається розпорядження губернатора графа Келлера про припинення діяльності КНЧ [29, с. 196]. Будинок Аудиторії перейшов у розпорядження «Товариства піклування про жіночу освіту».

Отже, КНЧ була однією з перших організацій, яка розпочала роботу по проведенню загальнодоступних читань для катеринославців. Далеко не кожний сезон комісії можна назвати вдалим. Важко було протриматись, не маючи стабільної фінансової підтримки. Літературно-музичні вечори та інші заходи, які давали значний прибуток, проводились рідко. Постановка вистав була незадовільною, тому заможні громадяни міста неохоче їх відвідували. В кінці XIX — на початку XX ст. ініціативу почали перехоплювати інші заклади: школи, комітети тверезості, духовні братства. Популярності набувала Аудиторія Брянського заводу. (У 1901 р. проведено 12 читань. В середньому на кожному було 417 осіб) [24, с. 88]. Незважаючи на таку ситуацію, КНЧ сприяла просвітницькій роботі своїх «конкурентів» — відпускала безкоштовно необхідний інвентар, займалася добором відповідної літератури та ілюстрацій, здавала в оренду приміщення. Значний комплекс джерел з історії Катеринославської комісії було втрачено. Тому розширення уявлень про діяльність КНЧ на початку XX ст. та визначення її ролі у формуванні культурного середовища Катеринослава потребує подальшої евристичної роботи.

Бібліографічні посилання

1. *Акинфиев И.Я.* Обзор десятилетия деятельности Екатеринославской комиссии народных чтений 1883 г. – 13 февраля – 1893 г. // *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1893. – 6 марта.
2. *Акинфиев И.Я.* Письмо в редакцию // *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1893. – 18 марта.
3. *Вовк Л.П.* Історія освіти дорослих. – К., 1994.
4. *Вовк Л.П.* Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні. – К., 1997.
5. *Днепровская молва еженедельная общественная и литературная газета.* – 1899. – 14 марта.
6. *Дніпропетровськ. Віхи історії* / Ред. А.Г. Болебрух. – Д., 2001.
7. *Днепропетровску – 200 лет. Историко-публицистический очерк* / А.В. Ватченко, Л.Н. Сергеева и др. – Д., 1976.
8. *Добрянський І.А.* Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). / І.А. Добрянський, В.В. Постолатій – Кіровоград, 1998.
9. *Донцов Г.В.* Историческая записка о Екатеринославской гимназии с 1793 по 1882 г. – Екатеринослав, 1882.
10. *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1892. – 8 октября.
11. *Живое дело* // *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1893 – 21 января.
12. *Журба О.І.* Лекційна робота старої Катеринославської «Просвіти» та проблеми формування міського середовища // *Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки. Науковий щорічник.* – Д., 2005. – Вип. 2. – С. 177–186.
13. *Записка Комиссии по устройству народных чтений в Екатеринославе Екатеринославской городской думе* // *Екатеринославские губернские ведомости.* – 1892. – 10 ноября.
14. *Історія міста Дніпропетровська* / За наук. ред. А.Г. Болебруха. – Д., 2006.
15. *Когтянц К.А.* Церковна школа на Катеринославщині 1884–1914 рр. // *Скарбниця рідного краю.* – Д., 1993. – С. 53–57.
16. *Борисенко В.Й.* Курс української історії. – К., 1998.
17. *Локоть Ф.* Столетие Екатеринославской классической гимназии 1805–1905. Краткий исторический очерк. – Екатеринослав, 1908.
18. *Липовська Т.Д.* До питання про діяльність земств Катеринославщини в галузі народної освіти на початку ХХ ст. // *Історія та культура Подніпров'я* – Д., 1998. – С. 72–74.

19. *Липовська Т.Д.*, Жіноча освіта на Катеринославщині (60-і рр. XIX – поч. XX ст. / Т.Д. Липовська, В.Д. Мирончук // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Д., 1998. – С. 277–282.

20. *Лопатін Ю.А.* До історії освіти в Катеринославі (кінець XVIII–XIX ст.) / Ю.А. Лопатін, В.Д. Мирончук // Історія та культура Подніпров'я. – Д., 1998. – С. 66–71.

21. Местная хроника // Екатеринославские губернские ведомости. – 1892. – 7 марта.

22. Местная хроника // Екатеринославские губернские ведомости. – 1892. – 14 марта.

23. Местная хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. – 1892. – 9 мая; 23 мая.

24. Начальное народное образование в Екатеринославской губернии (за 1901 год.) // Памятная книжка за 1903 год. – Екатеринослав, Б.г.

25. Немо. К вопросу «О народных чтениях» // Екатеринославские губернские ведомости. – 1892. – 5 ноября.

26. Отчёт о литературно-музыкальном, вокальном вечере, бывшем 15 марта 1892 г. в зале Английского клуба в пользу народных чтений // Екатеринославские губернские ведомости. – 1892. – 24 марта.

27. По Екатерининской железной дороге. Издание Управления Екатерининской железной дороги. – Екатеринослав, 1903. – Вып. 1.

28. Речь священника Иллариона Верещацкого перед молебнем по случаю исполнившегося десятилетия со дня открытия народных чтений в Екатеринославе (1883–1893) // Екатеринославские губернские ведомости. – 1893. – 18 февраля.

29. *Старостін В.* Столиця степового краю Дніпропетровськ. Нариси з історії міста. – Д., 2004.

30. *Суходуб Т.* Культура города и право памяти // Образ міста в контексті історії, філософії, культури: Києвознавчі читання. – К., 2005. – С. 5–15.

31. *Тимощенко С.Ф.* Исторический очерк Екатеринославского Реального училища за 25 лет его существования. 1875–1900. – Екатеринослав, 1901.

32. *Фоменко А.* Перша жіноча гімназія 3-й корпус гірничої академії (м. Катеринослав) // Наше місто. – 1998. – 28 липня. – С. 4

33. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. – 1892. – 13 октября.

34. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. – 1892. – 7 ноября.

35. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. — 1892. — 18 ноября.
36. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. — 1892. — 21 ноября.
37. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. — 1892. — 15 декабря.
38. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. — 1893. — 20 февраля
39. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. — 1893. — 8 апреля.
40. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. — 1893. — 15 мая.
41. Хроника // Екатеринославские губерньские ведомости. — 1893. — 3 июля.
42. *Чабан Н.П.* Купцы, дворцы и коммерсанты // Апельсин. — 2002. — № 3. — С. 20—23.
43. *Чабан Н.П.* Наша Мариинка // Апельсин. — 2005. — № 1 (16). — С.12—15.
44. *Чабан М.П.* Птахи з гнізда Придніпров'я. — Д., 2005.
45. *Чабан Н.П.* Училище для буржуазии // Апельсин. — 2004. — № 3. (15). — С 18—21.
46. *Чернов А.А.* Историческая записка о Екатеринославской Мариинской женской гимназии со времени основания по 1881. — Екатеринослав, 1883.
47. *Шатров М.А.* Город на трёх холмах. Книга о старом Екатеринославе. — Д., 1966.
48. *Швидько А.К.* Народное образование на Екатеринославщине в дооктябрьский период. // Развитие общеобразовательной и профессиональной школы на Днепропетровщине — Д., 1989. — С. 5—15.
49. *Яворницький Д.І.* Історія міста Катеринослава. — Д., 1996.

Надійшла до редколегії 02.10.2007 р.